

Дерсни темасы: Малкъар тилде айтымныбаш эм сансыз членлерин къайтарыу.

Дерсни мураты:

Билим берген мурат: малкъар тилде баш эм сансыз членледен окъуучулары билимлерин бирсистемагъа салыу; башэм сансыз членлени айтымда табыуну бегитиу; баш эм сансыз членле тилни къайсы кесегинде келгенлерин белгилеу эм айыртыу; айтымны синтаксис жаны бла тинтиуде билимлерин ёсдюрюу.

Юйретиу мурат: ана тилге суюмекликлерин ёсдюрюу эм сёз байлыкъларын айнытыу.

Айнытыу мурат: текст бла ишлегенде анга анализ этерге юйретиу; билген билимлерин айнытыу; этген ишине багъа салыргъа юйретиу; кеси аллына ишлерге юйретиу; текстде айтымлада баш эм сансыз членлени табыу.

Салыннган ишле:

Билим берген: айтымлада баш эм сансыз членлени кёрюп табыу; кеси аллына айтымла къурауда билимлерин бегитиу; синтаксис жаны бла айтымланы айыргъанда халатларын кёрюп тюзетиу; бир-бир орфограммаланы къайтарыу.

Дерсге салыннган боллукъ ишле:

Хар сабийге салыннган: айтымны баш эм сансыз членлерин таба билиу; малкъар тилде шатык сёлеширге юйретиу; окъугъан замандабилимлерин ёсдюрюрге итиндириу; творчестволу ишлерге юйретиу; кеси аллына этген ишине багъа салыргъа билиу.

Метапредмет ишле: салыннган ишни толтурургъа эм окъуучулары эслеринде къалырча этерге; гитче монологла къуаргъа; экеу болуп ишлерге; устазны айтханына эс буруп битеу класс бла бирге ишлерге.

Предметге кёре ишле: берилген теманы билирге эм аны бла окъууда, жашауда хайырлана ишлей билирге.

Дерсни тюрюсю: дерс-жыйышдырыу.

Амалла: репродуктив, излем, диалоглу, кеси аллына ишлеу.

Юйретиу форма: дерс- жолоучулукъ.

Окъуучула бла ишлеуде хайырланнган амалла: кеси жангызлай ишлеу, битеу класс бла бирге ишлеу, экеулен бирге ишлеу.

Технологияла: окъуучулары ана тиллеринде эркин сёлеширге юйретиу эм билимлери бла жашауда хайырлана билиу; сабий бла энчи эм оюн халда ишлеу.

Дерсге керекли затла: интерактив къанга, мультимедиа-презентация , карточкала кеси алларына ишлерге, схемала.

Дерсни башлау: (1 мин.) Сабийле, кюн ахшы болсун! Олтуругъуз.

Дефтерлеригизни ачыгъыз, бююннгю кюн къайсы болгъанын жазыгъыз. Класс иш.

1. Слайд. Бююннгю дерсибизни эпиграфы:

Тил кър туююдю

Женгил эрип кетген.

Ол каяды,

Ёмюрлюкде бек турган.(Кюлийланы Кайсын)

– Сиз калай аңылайсыз бу тизгинлени?

Окьюучула:

– Тил бек уллу кючдю, ол тас боллукъ туююдю, аны сакларга эм айнытырга керекди.

– Адам хар заманда да кесини тилин айнытады, аны бла тюрлю-тюрлю информацияланы билдиреди.

2. Дersни башлау.

– Бюгюн биз дersни тил билимни ёсдюрюу халда бардырлыкъбыз. Дersни орфография эм пунктуация ишле бла башлайыкъ.

1) Сабий къангада ишлейди. Къалганла уа дефтерлерине жазадыла.

Иш: текстни кёчюрюге. Сёздеде жетмеген харфланы эм тыйгыч белгилени салырга.

Иги с...зн... б...чакъ кесм...з

Иги с...зн... б..ран элтм...з

Иги с...з отда да дакю...м...з

Иги с...зг... багъ... жетм...з.

Иги с...зсюз ж... шау неди

Туз ...уз хантха теп...пе тенгди

Иги с...зн... айтх...н эрди.

Акъылы ж...реги кенгди.

Иги сёзню бичакъ кесмез,

Иги сёзню боран элтмез,

Иги сёз отда да кюймез,

Иги сёзге багъа жетмез.

Иги сёзсюз жашау неди?

Тузсуз ханха теппе-тенгди.

Иги сёзню айтхан-эрди.

Акъылы, жүреги кенгди.(Мёчюланы Кязим)

Соруу: Бу назмуну башмагынасы неди?

Биринчи айтымны синтаксис жаны бла айырыгызыз эм грамматика мурдорун табыгызы. (Бичакъ кесмез. Боран элтмез. Сёз кюймез. Багъа жетмез.)

– Сабийле. Экинчи дерсде сиз сынау иш жазарыкъсыз. Сагъыш этигиз, къайсы темагъа жазарыкъбыз?

Окъуучула: Айтымны баш эм сансыз членлери.

– Тюздю. Бюгюн биз айтымны баш эм сансыз членлерин къайтарлыкъбыз. Аланы айырыргъа юренирикбиз, билимибизни ёсдюрюкбюз. Теманы дефтерлеригизге жазыгызы.

2. Слайд

Дерсни темасы: Айтымны башэм сансыз членлерин къайтарыу.

3. Бюгюн ишибизни толугъа этер ючюн, мен сизни тилни бир уллу кыралына сейирлик жолочулукъгъа чакъырама. Биз барлыкъ кыралны аты калай болур?

Окъуучула: Синтаксис.

– Тюздю. Барлыкъ жолубузну, солургъа тохтаргъа керекли жерлерибизни сиз кесигиз сайларыкъсыз. (Къа йтарыугъа 20 мин.)

1. Келигиз, чыгъайыкъ жолгъа! Бек биринчи тохтагъан жерибизни аты къайсы болур?

3. Слайд

– «Айтымныбаш членлери» деген станцияды.

– Тюзсюз. Тохтайыкъ. Келигиз, карточкала бла бир кесек ишлейик.

Карточкала бла ишлеу: Устаз карточкаларыны жыйды, тюзню –терсни айтады.

Карточкала:

1-чи карточка

Иш: Айтымны баш членлерин табаргъа эм грамматика мурдорун белгилерге, тилни къайсы кесегинде келгенлерин жазаргъа.

1) Машина жолда кызыу келеди. 2) Эгечим былтыр Москвагъа баргъан эди.

2-чи карточка.

Иш: Айтымны баш членлерин табаргъа эм грамматика мурдорун белгилерге, тилни къайсы кесегинде келгенлерин жазаргъа.

1) Элге кызылла кирди. 2) Чабып келген Ахматды.

3-чю карточка

Иш: Айтымны баш членлерин табаргъа эм грамматика мурдорун белгилерге, тилни къайсы кесегинде келгенлерин жазаргъа .

1) Онбиринчи терк чабады. 2) Мен татлыны сюеме.

4-чю карточка.

Иш: Айтымны баш членлерин табаргъа эм грамматика мурдорларын белгилерге, тилни къайсы кесегинде келгенлерин жазаргъа.

1) Ата- билек, ана-жюрек.2) Мен-окъуучу, сен-малчы.

5-чи карточка

Иш: Айтымны баш членлерин табаргъа эм грамматика мурдорларын белгилерге, тилни къайсы кесегинде келгенлерин жазаргъа.

1) Дерс Аминатдан башланды. 2) Эльбрусда къар жауады.

Соруула бла ишлеу.

– Башчы къайсы соруулагъа жууап этеди? Хапарчы къаллай соруулагъа жууап этеди? Башчы бла хапарчы айтымны несин къурайдыла? Башчы бла хапарчыны арасында «тире» не заманда салынады?

– Башчы ким? Не? Кимле? Неле? Деген соруулагъа жууап этеди.

– Башчы бла хапарчы айтымны грамматика мурдорун къурайдыла.

– Башчы бла хапарчыны арасында «тире» хапарчыны хапарчылыкъ жалгъауу болмаса.

– Грамматика мурдорун къурайды .

– Тюзсюз,аперим !

Энди уа, экеу болуп ишлеп кёрейик.

4. Слайд.

Экеулен бирге ишлеу. Айтымланы окъугъуз эм айтымланы къалай къуралгъанларына эс буругъуз. Биригиз башчы бла хапарчы арасында тыйгъыч белги «тире» салыргъа керек болгъан айтымланы окъугъуз, биригиз а,салыргъа керек болмагъанларын окъугъуз. Схема къурау

Башчы бла хапарчыны арасында «тире»	Башчы бла хапарчыны арасында «тире» болмагъан
Руслан - батыр, сен- къоркъакъ	Ол алапат ишчиди эм жырчыды
Мен –мында, сен-ишде	Сенде китап жокъду
Ол –устаз, мен-доктор	Сабыр тюбю сары алтын
Сен-аман, ол-иги	Ахшы атаны жашы иги, ахшы ананы къызы иги
Ана кёлю-балада, бала кёлю- талада	Уллу ишде уят жокъду

1) Руслан-батыр, сен-къоркъакъ. 2) Мен –мында, сен-ишде. 3) Ол –устаз, мен-доктор. 4) Сен-аман, ол-иги. 5) Ана кёлю-балада, бала кёлю-талада. 1) Ол алапат ишчидиэм жырчыды.2) Сенде китап

жокъду. 3) Сабыр туюбу сары алтын. 4) Ахшы атаны жашы иги, ахшы ананы кызы иги. 5) Уллу иште уят жокъду.

– Аперим! Олтуругъуз.

– Башчы тилни кыайсы кесеклеринде келеди?

– Хапарчы тилни кыайсы кесеклериден кыуралады?

– Кёп турмайык бу станцияда. Чыгъайык жолгъа.

Сабийле, сиз айтымны сансыз членлеринден не билесиз?

Ала айтымны баш членлерини магъаналарын ачыклайдыла. Ала юч боладыла: 1. Толтуруучу.

2. Болум. 3. Айгакълаучу.

– Энди тохтарык станциябызны аты кыалай болур? Тюзсюз.

5. Слайд.

Энди тохтарык станциябыз «**Толтуруучу» деген атны жюрютеди.** Толтуруучу деп айтымны кыайсы сансыз членине айтабыз? Аны юсюнден не билесиз?

– Толтуруучу айтымны сансыз члениди. Сёдегей болушланы сорууларына жууап этеди.

Хапарчыдан анга соруу салынады. Толтуруучула эки кыаумгъа юлешинедиле: туура толтуруучу (тамамлаучу болушдан кыуралгъан толтуруучулагъа) эм сёдегей толтуруучула (тамамлаучу болушдан сора келген сёзлеге). Толтуруучу кыуралыу жаны бла юч тюрлю болады: бош, кыош, айланч.

Аперим! Толтуруучуну юсюнден толу айтдыгъыз. Иш: бу айтымладан толтуруучуланы табыгъыз. Схемала этигиз

1) Алим Саматха китапны берди. 2) Школну ариу китапханасы барды. 3) Анга ариу чырукъла сайладыла. 4) Элчиде тынгылы затла кёрдюле. 5) Жыйылыуну Кязим башлады. 6) Хоншулагъа уллу ыспас этедиле. 7) Мен сют баш бла гыржын ашайма. 8) Хар иште билими болгъанны сюедиле. 9) Санга керекни мен тапдырама. 10) Мени кесиме да ол жыйрык жарайды.

1) башчы+толтуруучу+хапарчы

2) толтуруучу+айгакълаучу+толтуруучу+хапарчы

3) толтуруучу+башчы+хапарчы

4) толтуруучу+айгакълаучу+башчы+хапарчы

5) толтуруучу+башчы+хапарчы

6) толтуруучу+айгакълаучу+хапарчы

7) башчы+кыош толтуруучу+хапарчы

8) толтуруучу+айлянч толтуруучу+хапарчы

9) айлянч толтуруучу+башчы+хапарчы

10) кьош хапарчы+айгъакълачу+башчы+хапарчы

Кеси этген ишине къарап багъа салыу. (5 мин.)

Хар окъуучуну аллында 5 соруудан къралгъан тест иш. Ишле: 1. Айтымлада толтуруучуланы табыгъыз. 2. Сёдегей эм туура толтуруучу болгъанын белгилегиз. 3. Бош толтуруучуланы белгилегиз. 4. Кьош толтуруучуланы табыгъыз. 5. Айланч толтуруучуланы табыгъыз.

1. Къызчыкъ алманы ашайды. 2. Устаз дерсни башлады. 3. Биз анабызгъа болушабыз. 4. Мени тобум Ахматда кългъанды. 5. Жолоучулукъдан Аслан келди. 6. Мен сют баш бла гыржын ашайма. 7. Хар ишде билими болгъанны сюедице. 8. Санга керекни мен тапдырма. 9. Мени кесиме да ол жыйрыкъ жарайды.

Иги кърарагъыз да, этген ишигизге багъа салыгъыз .

—

Тестле бла ишлеу: тестлеге тюз жууапла беригиз.

Тест.

1-чи иш.

Толтуруучу айтымны кълсы члени болады?

1. Толтуруучу айтымны баш члениди.
2. Толтуруучу айтымны сансыз члениди.
3. Толтуруучу айтымда экиси да болуп келеди.

2-чи иш.

Толтуруучу кълсы болушда келеди?

1. Баш болушда.
2. Иеликчи болушда.
3. Тамамлаучу, Орунлаучу, Бериучу. Башлаучу.

3-чю иш

Туура толтуруучу кълсы болушда келеди?

1. Бериучю болушда
2. Тамамлаучу болушда
3. Орунлаучу болушда

4-чю иш

Сёдегей толтуруучу кълсы болушлада келеди?

1. Баш болушда
2. Иеликчи болушда

3. Бериучю болушда
4. Тамамлаучу болушда
5. Орунлаучу болушда
6. Башлаучу болушда

5-чи иш.

Толтуруучу къралыу жаны бла къллай кълуумлагъа юлешинеди?

1. Бош
2. Къош
3. Айланч
4. Барысыда

6. Слайд.

Аперим , бу ишни толугъа этдигиз. Чыгъайыкъ жолгъа , энди биз тохтарыкъ **станцияны аты«Айгъакълаучуду»** Эсигизге тюзюрюгюз, биз не билебиз айгъакълаучуну юсюнден?

– Айгъакълаучу айтымны сансыз члениди. Къллай? нелляй? кълсы? ненчанчы? деген соругъа жууап этеди. Айгъакълаучу айтымны атдан къралгъан членлерине - (башчыгъа, толтуруучугъа, болумгъа байланады эм алагъа бойсунады).

– Айгъакълаучу къралыу жаны бла къллай кълуумлагъа юлешинеди?

– Къралыу жаны бла айгъакълаучу бош, (сыфатла, санаула, алмашла) къош, (къош сёзле, сёз бирлешле) айланч айгъакълаучулагъа юлешинеди.

– Ачыкъллаучу деп неге айтабыз?

– Айтымда кеслери ачыкъллагъа членлени кетерсенг, аланы кълукъларын толтургъан айгъакълаучулагъа ачыкъллаучула дейдиле.

– Юлгюле келтиригиз.

– Сёз ючюн: **бош**: кълзыл алмала,сары чапыракъла; **къош**: терен билимли, узун боюнлу; **айланч этисыфатла**: узакъдан келлик, биз суйген.

Тюзсюз , сабийле, аперим!

Бусагъатда уа, экеулен чыгъады кълангъа эм оюн халда сыфат бла сёз тутушла кълурайдыла. Схема бла ишлеу.

Сыфатла	Атла
Жашил	Кырдык
Узун	Жип
Бийик	Адам
Кенг	Орам
Гитче	Сабий

Къара-къолан	Жаулукъ
Кёкге тартхан	бояу

Бири сыфат айтады, бириуаанга сёз къошуп сёз тутуш къурайды.

1. Жашил - кырдык. 2. Узун- жип. 3. Бийик-адам 4. Кенг - орам. 5. Гитче - сабий. 6. Къара къолан- жаулукъ. 7. Кёкге тартхан - бояу. 8. Жуукъда келген -адам.

Аперим! Олтуругъуз. Бу сёз тутушла бла йтымла къурайыкъ. эм схемаларын этейик

1. Жашил кырдык чыкъды. 2. Ахмат узун жип келтирди. 3. Эшикден бийик адам кирди. 4. Шахарда кенг орам кёпдю. 5. Гитче сабийге къарагъан къыйынды. 6. Тюкенде къара-къолан жаулукъ барды. 7. Кёкге тартхан бояу алдым. 8. Жуукъда келген адам Муратды.

1) айгъакълаучу+башчы+хапарчы

2) башчы+айгъакълаучу+толтуруучу+хапарчы

3) толтуруучу+айгъакълаучу+башчы+хапарчы

4) толтуруучу+айгъакълаучу+башчы+хапарчы

5) айгъакълаучу+толтуруучу+хапарчы

6) толтуруучу+айгъакълаучу+башчы+хапарчы

7) айгъакълаучу+башчы+хапарчы

8) айгъакълаучу+башчы+хапарчы

Аперим!

8. Слайд.

Алай бла биз «Болум» деген станциягъа жетдик. Болумну юсюнден сиз не айтыргъа боллукъсуз?

– Болум айтымны сансыз члениди . Айтымда хапарчы кёргюзтгенишни къалай этилгенин, нек этилгенин, къачан этилгенин, къайда этилгенин кёргюзтеди эм къайда? къалай? къайры? къалайды? деген соруулагъа жууап этеди .

– Магъана жаны бла ненча тюрю болады болум?

– Магъана жаны бла болум бир ненча тюрю болады:

1. **Орунчу болум:** Сабий юйде турады.

2. **Заманчы болум:** Эрттенликде кюн жылыды.

3. **Сылтаучу болум:** Биз элге жарсыгъандан келгенбиз.

4. **Ёлчемчи болум:** Фатима кёп берди.

5. **Муратчы болум:** Биз бери жырларгъа келгенбиз.

6. **Сансызболум:** къар жауугъаннга да къарамай Таукъан терк келди.

7. **Халчы болум:** Къызла жарсыулу ышарадыла.

Аперим, тюзсюз!

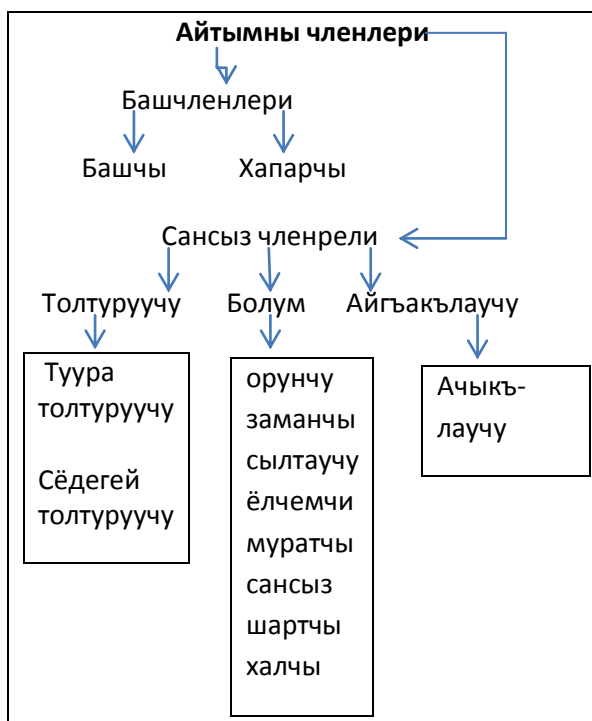
– Къуралыу жаны бла болумла къаллайла боладыла?

– Къуралыу жаны бла болумла да бош,къош , айланчлы болумла боладыла.

– Юлгюле келтиригиз.

– Сёз ючюн: 1 .Бытыр Тырныаузда сууукъ эди. 2. Тойда ингирге дери турдукъ. 3. Атам шахардан келгенде, биз жукълап тура эдик.

– Аперим! Болумну юсюнден да билимигиз теренди. Келигиз «Айтымны баш эм сансыз членлери» деген схема къурайыкъ.



Бизни жолоучулугъубуз бошалды. Сабийле, «Синтаксис» деген къыралгъа жолоучулугъубузда сиз кесигизге жангы зат ачдыгъызмы? Энди боллукъ дерследе тилни башха къыралларына барыргъа сюемисиз? Сиз бюгюннгю дерсни юсюнден нёгеригизге хапар айталлыкъмысыз? Дерсде ишлегенлеге багъала салыу.

Юйге дерс: Сынау жаздырмагъа хазырланыгъыз.

– Сабийле, мен бюгюннгю дерсни жаратхансыз деп умут этеме. Сау болугъуз!Сау къалыгъыз!